ՎԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԱՆՎՏԱԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ ՀԵՎ

Ավետիս Հարությունյան
պ. գ. թ.
ՀՊՄՀ-ի Հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ

Բանալի բառեր *՝ Վանի շրջանային վարչությունն, երաշխիք, Հասարակական կարգ, հայկական V գունդ, Լևոն Շաղոյանը, Վանի ոստիկանություն, Գրիգոր Բուլղարացին*

Անցնելով իշխանության գլուխ, Ռուսաստանի Ժամանակավոր կառավարությունն իր տարածքային սեփականությունը հռչակեց Կովկասյան ռազմաճակատում պատերազմի իրավունքով Օսմանյան կայսրությունից գրավված շրջանները, ուստի և գերադասեց դրանց անմիջական կառավարումը հանձնել իր տեղական իշխանությանը՝ Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեին, որը պետք է կարգ հաստատեր «ոչ միայն Անդրկովկասում, այլև տնօրիներ այդ վայրերի քաղաքացիական կառավարումը»[1]:

Ջանքերի գնով Պետրոգրադի կենտրոնական իշխանության հսկողության տակ հաջողվեց կազմել Հայաստանի համար **մասնավոր մի վարչություն**, որի կենտրոնն էր Թիֆլիսը: Մինչև 1917 թ. օգոստոս այն իր մասնաճյուղերն ուներ Վանում, Կարինում, Երզնկայում, Բայազետում և Տրապիզոնում[2]:

Ստեղծված նոր իրադրության պայմաններում ինքնաբերաբար առաջ է գալիս Վանում տեղական ղեկավար նոր մարմնի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

Հաշվի առնելով, որ նոր մարմնի ստեղծումը անպատեհություն կարող էր առաջացնել հայկական ընկերությունների շրջանում, որոնք ճանաչված էին և ունեին դրամական միջոցներ, ընկերությունների ներկայացուցիչների հետ համատեղ, քաղաքապետի և Դանիել վարդապետի մասնակցությամբ, 1917 թ. մայիսի սկզբներին կազմվում է 8 հոգուց բաղկացած ժողովրդական ներկայացուցչական առժամյա ղեկավար մի մարմին՝ **Շրջանային վարչություն՝ ժամանակավոր Վարիչ մարմին** և որի կազմի մեջ մտնում են քաղաքապետը, դաշնակցական ու սահմանադիր-ռամկավար ազատական կուսակցությունների ներկայացուցիչներ՝ Կ. Համբարձումյանը (նախագահ), բժիշկ Տեր-Թովմասյանը, Գր. Օհանջանյանը (բարեգործականի Վանի

[1] Борьба за победу Советской власти в Грузии, Документы и материалы, Тбилиси, 1958, с.8.
[2] Թեոդիկ, Ամենուն Տարեցույցը, Ժ-ԺԴ տարի, 1916-1920, Կ.Պոլիս, 1920, էջ 109:

լիազոր), Ա. Մաքսապետյանը, Գր. Խլղաթյանը, Ս. Հյուս-Փանոսյանը, Ս. Մեսրոպյանը և Բ. Կապուտիկյանը (Կապոցիկյան)[1]:

1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո նորաստեղծ այդ մարմինը դառնում է Վանի Հայկական իշխանության՝ երկրորդ կառավարության կորիզը:

Ղեկավար այդ նոր մարմնի նախագահ՝ Վանի նահանգային կոմիսար է ընտրվում «Համառուսաստանյան Քաղաքների միության» Կովկասյան բաժանմունքի Վանի լիազոր Կոստյա Համբարձումյանը՝ «Մեր Կոստին»[2], որը Մ. Օրմանյանի դիպուկ բնորոշմամբ «Վասպուրականի երկրորդ Խրիմեանն էր...»[3], կամ ինչպես նրան կոչում էին մի նոր Արմենակ Եկարյան, մարդ, որը «հոգով ու սրտով նուիրուած է Վասպուրականի վերաշինութեան գործին …մի անձնաւորութիւն է, որ Վանի շրջանային վարչութեան ոգին կը կազմէ, նրա գլխաւոր զարկերակն է»[4]:

Շրջանային վարչությունն իրականացնում է մի շարք ձեռնարկումներ, որոնք Վանում իրոք դառնում են ապահով և ինքնուրույն կյանքի երաշխիքը:

Հասարակական կարգի և անվտանգության պահպանման, իշխանությունների օրինական կարգադրություններն ի կատար ածելու, ինչպես նաև հայկական V գնդին օժանդակելու համար 1917 թ. մայիսին, ժողովրդական նոր կառավարության հետ միասին, Վանում հիմնադրվում է ոստիկանական մարմին՝ Վանի մարզային միլիցիա[5], որը ղեկավարում էին Լևոն Շաղոյանը և Գրիգոր Բուլղարացին[6] (Ըստ Եղիշե Վարդանյանի՝ Լ. Շաղոյանը և Տիգրան Բաղդասարյանը[7]):

Ոստիկանության ստեղծումը կենսական հարց էր, որը քննարկվում էր պաշտոնական և անպաշտոն պատասխանատու անձանց կողմից: Այն անհրաժեշտ էր երկրամասը ավազակային և մարդաջինջ հարձակումներից պաշտպանելու համար:

Անհնարին էր Վանում շոշափելի գործ կատարել, ստեղծագործական աշխատանք իրականացնել, վարչական կազմակերպություն ստեղծել, օգնություն իրականացնել, բնակչության ֆիզիկական և տնտեսական գոյությունը պահպանել՝ առանց ոստիկանական ուժեղ կազմակերպության:

---

[1] «Արև», Բաքու, 1917 թ. ապրիլի 11, թիվ 71, նաև Վասպուրական. 1915-1930, էջ 101, նաև «Աշխատանք», Վան, 1917 թ. մայիսի 13, թիվ 4:

[2] «Հայաստան», Թիֆլիս, 1917 թ. թիվ 92:

[3] Օրմանեան արք. Մ., Թուրքահայ աղետը. պատմական փաստաթղթեր, Ա, Տեղեկագիր, Էջմիածին, 1919, էջ 37:

[4] «Արև», Բաքու, 1917 թ. հուլիսի 15, թիվ 145:

[5] Հարությունյան Ա., Ցարական և Ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արևմտյան Հայաստանի նվաճված տերիտորիայում 1915-1917թթ., ԲՀԱ, 1971 թ., թիվ 3, էջ 72:

[6] Վրացեան Ս., Հայաստանի հանրապետութիւն, Թեհրան, 1982, էջ 62:

[7] Վարդանեան Ե., «Նահանջ Բյուրոց» Վասպուրականի, Բոստոն, 1920, էջ 7:

Ոստիկանության անհրաժեշտության տեսանկյունից, Վասպուրականը, որը գտնվում էր ռազմաճակատի հարևանությամբ, շարունակական և սպառնացող վտանգի տակ, ուներ բացառիկ նշանակություն:

Փետրվարյան հեղափոխության սկզբից ետո Արևմտյան Հայաստանի նախկին բոլոր ոստիկանական պահնորդները հեռացվեցին գրավված մարզերից, որի արդյունքում նախկին 3.000 ռազմա-ոստիկանական պահակախմբի փոխարեն մնաց 1000-ից պակաս ոստիկան[1]:

1917 թ. օգոստոսի 31-ին գեներալ-կոմիսար Պ. Ավերյանովը Ժամանակավոր կառավարությանն է ներկայացնում պատերազմի իրավունքով գրավված Թուրքահայաստանի և Թուրքիայի այլ մարզերի ռազմառոստիկանական պահպանությունը վերակազմակերպելու և Թուրքահայաստանում մարզային ու քաղաքային միլիցիա (ոստիկանություն) ստեղծելու մասին զեկուցագիր ու կանոնադրության նախագիծ, որտեղ մատնանշվում էր, որ պետության շահերը պահանջում էին ամեն կերպ ամրապնդել Կովկասյան բանակի թիկունքը, իսկ դրա համար անհրաժեշտ էր Թուրքիայից գրավված մարզերում ստեղծել կիսառազմականացված ոստիկանություն[2]: Ժողովրդական ոստիկանության ջոկատների գլխավոր խնդիրն էր ապահովել տեղի բնակչության անվտանգությունը տարբեր տեսակի ավազակախմբերից, որոնք նաև հանդգնում էին հարձակվել ռուսական զորքերի պահեստների, տրանսպորտի և փոքրաթիվ ստորաբաժանումների վրա:[3] Նախատեսվում էր բազմաքանակ ու լավ վարձատրվող ոստիկանություն ստեղծել Վանի, Խնուսի, Էրզրումի ու Պոնտոսի մարզերում: Վանի մարզն ընդգրկում էր Վանի նախկին վիլայեթը՝ նրա հին թուրքական սահմաններով, Բայազետի և Դիադինի օկրուգները՝ մինչև Թիշլի-չայ գետից արևմուտք: Այդ սահմաններում Վանի մարզը ներառում էր 52.000 երկսեռ բնակիչ: Ավազակային ասպատակությունների տեսանկյունից մարզը գտնվում էր թուրքական և պարսկական Քրդստանի հարևանությամբ, որն առանձնահատուկ իրավիճակ էր ստեղծում[4]: Մարզի ոստիկանությունը պետք է լիներ հետևակային և հեծյալ՝ զինված ժամանակակից զենքով: Նախատեսվում էր ստեղծել զորամասերի կանոններով գործող 4 տեսակի՝

[1] Հարությունյան Ա., Ցարական և Ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արևմտյան Հայաստանի նվաճված տերիտորիայում 1915-1917թթ., ԲՀԱ, 1971 թ., թիվ 3, էջ 65:

[2] Հարությունյան Ա., Ցարական եվ ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արեվմտյան Հայաստանի նվաճված տերիտորիայում 1915-1917 թթ., ԲՀԱ, 1971 թ. թիվ 3, էջ 64-71:

[3] Ստեփանյան Մ., Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցությունը Առաջին աշխարհամարտի և Հայոց ցեղասպանության ժամանակաշրջանում, Երևան, 2005, էջ 111:

[4] Հարությունյան Ա., Ցարական եվ ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արեվմտյան Հայաստանի նվաճված տերիտորիայում 1915-1917 թթ., ԲՀԱ, 1971 թ. թիվ 3, էջ 67:

տեղական անվտանգության, հաղորդակցության ուղիների, ուղեկալային և պահեստային (ռեզերվային) ոստիկանություն[1]:

Դրան հաջորդում է ռուսների կողմից պատերազմի իրավունքով գրավված Արևմտյան Հայաստանի և Թուրքիայի այլ մարզերի մարզային և քաղաքային ոստիկանության ժամանակավոր կանոնադրության նախագիծը, ըստ որի հասարակական կարգի և անվտանգության պահպանման, ինչպես նաև իշխանությունների օրինական կարգադրությունների ի կատար ածելու համար, յուրաքանչյուր մարզում հիմնվում էր մարզային, իսկ մի քանի ավելի բնակեցված քաղաքներում՝ քաղաքային ոստիկանություն[2]:

Վանի հայկական ոստիկանության վարչությունը Վանը չորս շրջանների բաժանելուց հետո, իր ուշադրությունը բևեռում է գավառները: Վարչությունը ձեռնարկում է կազմել ձիավոր և հետևակ ոստիկանական խմբեր՝ Հայոց-Ձորի, Թիմարի, Արճակի, Սարայի և Բերկրիի շրջանների համար: Սակայն, զենքի և դրամի սակավության պատճառով, վարչությունն ի վիճակի չէր ավելացնել ոստիկանների թիվը[3]:

Իրականում ոստիկանների թիվը հասնում էր 154 հոգու, որոնցից 70-ը՝ ձիավորներ էին: Նրանք ստանում էին 60-120 ռուբ. աշխատավարձ[4]: Ըստ էության Վասպուրականը կարիք էր զգում 800 սպառազեն և 700 պահեստային ոստիկանների[5]: Ոստիկանության թվաքանակը շատացնելու համար ռամկավարները 1917 թ. սեպտեմբերին Շրջանային վարչությանն առաջարկեցին պարտադիր զինվորագրության հարցը: Սակայն, հակառակ խնդրի կարևորությանը և տրված բացատրություններին, առաջարկը մերժվեց դաշնակցության կողմից: Այդ մասին Հմայակ Մանուկյանը գրում է. «Դաշնակցութիւն՝ որ քսան տարուան յեղափոխական անցեալ ունի, Դաշնակցութիւն՝ որու հետ է ամբողջ ժողովուրդը, այնքան դիրք եւ այնքան հմայք ունի, որ բաւական է որ ան դիմէ ժողովրդեան, ու դուք պիտի տեսնէք շուտով այնքան միլիցիա արձանագրուողներ պիտի լինին, որ մենք ի վիճակի չպիտի ըլլանք բոլորին կարիքը հոգալու»[6]:

---

[1] ЦГВИА РФ, ф. 366, оп. 1, д. 93, л. 155, ф. 2003, оп. 4, д. 19, лл. 179-186, նաև Արզումանյան Մ.Վ., Ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արևմտյան Հայաստանի նկատմամբ և մյուս մերկացումը բոլշևիկյան կուսակցության կողմից, ԲՀԱ, 1967, թիվ 2, էջ 118:

[2] Հարությունյան Ա., Ցարական եվ ժամանակավոր կառավարության քաղաքականությունը Արեվմտյան Հայաստանի նվաճված տերիտորիայում 1915-1917 թթ., ԲՀԱ, 1971 թ. թիվ 3, էջ 72-82:

[3] «Արև», Բաքու, 1917 թ. մայիսի 24, թիվ 106:

[4] «Հորիզոն», Թիֆլիս,1917 թ. օգոստոսի 29, թիվ 184:

[5] «Հորիզոն», Թիֆլիս, 1917թ. օգոստոսի 29, թիվ 184:

[6] Վարդանեան Ե., «Նահանջ Բյուրոց» Վասպուրականի, էջ 7:

Սակայն, երեքուկես ամսվա փորձառությունից հետո, Շրջանային վարչությունը և նույն ինքը՝ Հ. Մանուկյանը համոզվեց, որ իրենք սխալվել են որ տեղական ուժերով կամավոր ոստիկաններ արձանագրելով անհնար էր բավարար թվով ոստիկաններ հավաքագրել տարածաշրջանը վերահսկելու համար՝ նամանավանդ, որ դրսից որևէ օժանդակության հույս չկար:

Միայն 1917 թ. դեկտեմբերի կեսերին Շրջանային վարչությունը ստիպված եղավ քվեարկելու պարտադիր զինվորագրության օրենքը[1]:

Միջոցների սղության պատճառով, կառավարությունը տվել էր շատ քիչ քանակությամբ զենք և էլ ավելի քիչ քանակությամբ փամփուշտներ: Ոստիկանների կեսից ավելին կամ կրում էին ատրճանակներ, կամ էլ զենք չունեին: Արևմտյան Հայաստանի գեներալ-կոմիսարության հրահանգների համաձայն, ոստիկաններն աշխատավարձ պիտի ստանային նախկին ստրաժնիկների և գրադավոյների չափ, այսինքն՝ հետևակը՝ 35 ռուբ., հեծելազորը՝ 70 ռուբ.: Սակայն առաջին երկու ամիսների համար ոստիկանների ստացած աշխատավարձը ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը. հետևակ՝ 60-ական ռուբ., ձիավորներ՝ 75-ական ռուբ., խմբապետների օգնականներ՝ 80-ական ռուբ., խմբապետներ՝ 100-ական ռուբ.: Երրորդ ամսվա համար շրջանային վարչությունը կատարեց աշխատավարձերի բարձրացում, որը ներկայացնում էր հետևյալ պատկերը՝ հետևակ՝ 80 ռուբ., ձիավորներ՝ 100 ռուբ., խմբապետներ՝ 120 ռուբ.: Երեք ամսվա ընթացքում Շրջանային վարչությունը ոստիկանական վարչության վրա ծախսել էր 33.600 ռուբ., որից 10.000-ը՝ տեղական միջոցներից[2]: Թեև ոստիկանությանը հրահանգված էր ոչնչի չխառնվել, սակայն նա իրականացնում էր կամայականություններ և բռնագրավումներ[3]:

Այդուհանդերձ, Վանի ոստիկանությունը կարճ ժամանակում, իր օգտակարությունը ցույց տվեց: Այն սանձահարեց անօրինական գինի և օղի վաճառողներին, արգելեց պղինձ, երկաթ, կաշի և այլ նյութեր արտահանել Պարսկաստան, իսկ որոշ անսաստներին էլ՝ բանտարկեց[4]:

Քիչ չէին նաև թուրք զինվորների գերևարության դեպքերը, որոնց պատմածով թուրքերի հիմնական ուժերի թվաքանակը Վանի մերձակայքում տատանվում էր 600-700-ի սահմաններում: «Ասոնց դրութիւնը յուսահատական է, թեթև յարձակումով ասոնք բոլորն ալ կամ անձնատուր պիտի լինին, կամ իրենց շունչը Պիթլիս պիտի առնեն»[5]:

1917 թ. Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո թե՛ արևմտահայերը և թե՛ արևելահայերն աշխատում էին ունենալ միասնական հայկական զորամասեր, այսինքն, ցրված վաշտերն ու գումարտակները վերածել գնդերի և ապահովել իրենց

[1] Վարդանեան Ե., «Նահանջ Բյուրոց» Վասպուրականի, էջ 8:
[2] «Հորիզոն», Թիֆլիս, 1917թ. օգոստոսի 29, թիվ 184:
[3] «Արև», Բաքու, 1917 թ. ապրիլի 7, թիվ 69:
[4] «Արև», Բաքու, 1917 թ. մայիսի 24, թիվ 106:
[5] «Արև», Բաքու, 1917 թ. հուլիսի 15, թիվ 145:

անվտանգությունը: Այդ ուղղությամբ հայերի ցանկությունը տալիս է իր դրական արդյունքը: Ժամանակավոր կառավարության նախարարի 1917 թ. հունիսի 2-ի հրամանագրով հայկական ցաք ու ցրիվ վաշտերն ու գումարտակները վերածվում են վեց գնդերի: Երեք հրահանգիչների օգնությամբ միջոցներ ձեռնարկվեցին նաև Վանի երիտասարդներին զինվորական պատրաստվածություն տալու և զենք կրելու համար՝ հարձակման և նահանջի դեպքում բանակին օժանդակելու և քաղաքապահ զորքի դեր կատարելու ուղղությամբ[1]: Այդ նպատակով անցկացվեց ցուցակագրություն և առանձնացվեցին 3 հրահանգիչներ[2]:

Այսպիսով, Վան-Վասպուրականը վերաշինվում էր, «յարութիւն էր առնում մոխիրների տակից»[3]: Վերաշինության գործին լծված մարդիկ աշխատում և ճգնում էին օգտակար ու շինարար գործեր կատարել և պատրաստվում էին ապրել նոր կյանքով: Վասպուրականցին՝ քաղաքացին, գյուղացին, կուսակցական գործիչը և թե պաշտոնյան, հանդես բերեց զարմանալի կենսունակություն և ձեռներեցություն՝ վերակառուցելու և վերակենդանացնելու կիսավեր և քարուքանդ դարձած իրենց անչափ սիրելի Վասպուրականը: Ամենատաժանելի պայմաններում վասպուրականցին պահեց իր հոգեկան արիությունը, իր ձեռքը վերցրեց սեփական ճակատագրի տնօրինումը և կազմակերպեց իր հավաքական կյանքը:

Ամփոփում

Ստեղծված նոր իրադրության պայմաններում Վանի շրջանային վարչությունն իրականացնում է մի շարք ձեռնարկումներ, որոնք Վանում իրոք դառնում են ապահով և ինքնուրույն կյանքի երաշխիքը:

Հասարակական կարգի և անվտանգության պահպանման, իշխանությունների օրինական կարգադրություններն ի կատար ածելու, ինչպես նաև հայկական V գնդին օժանդակելու համար 1917 թ. մայիսին, ժողովրդական նոր կառավարության հետ միասին, Վանում հիմնադրվում է ոստիկանական մարմին՝ Վանի մարզային միլիցիա, որը ղեկավարում էին Լևոն Շաղոյանը և Գրիգոր Բուլղարացին:

Այդուհանդերձ, Վանի ոստիկանությունը կարճ ժամանակում, իր օգտակարությունը ցույց տվեց:

[1] «Արև», Բաքու, 1917 թ. հոկտեմբերի 7, թիվ 211:
[2] «Արև», Բաքու, 1917 թ. հոկտեմբերի 7, թիվ 211:
[3] Վրացեան Ս., Հայաստանի հանրապետութիւն, էջ 24:

Van's Regional Administration and Security Functions as a Form of Manifestation of Statehood

A. Harurunyan
PhD Assistant of Historical Sciences, ASPU after Kh. Abovyan

Summary

Key words: *district department of Van, guarantee, independent life, V Regiment, Levon Shaghoyan, police to Van, Grigor the Bulgarian.*

The district department of Van is creating a bunch of undertakings, which will guarantee a possibility of living a safe and independent life.

In the May of 1917, to provide public order and security, lawful execution of orders, and, as well as, to support the V Regiment, a regional police force was set up leaded by police authorities Levon Shaghoyan and Grigor the Bulgarian (Grigor Bulgharaci.)

Great measures were taken in Van to give weapons and military training to young people. In case of an attack, the soldiers would retreat in the direction of supporting the army and playing the role of the city's safe-keepers and guardians. List writings were held for that purpose, and three instructors were separated.

Региональные администрации и функции безопасности Вана как форма проявления государственности

А. Арутюнян
к. и. н., доцент АГПУ им. Х. Абовяна

Резюме

Ключевые слова: *районное управление Вана , гарантирование, общественный порядок, армянский V полк, Левон Шагоян, полиция Вана, Григор Болгарский*

Районное управление Вана осуществило ряд мероприятий, направленных на гарантирование безопасной и независимой жизни. Для обеспечения общественного порядка и безопасности, исполнение государственных законов, а также в целях поддержки армянского V полка, в мае 1917 года была создана областная полиция во главе с Левоном Шагояном и Григором Болгарским (Григор Булгараци). В короткие сроки полиция Вана показала свое значимость.